

Kalinčiak v Uhorsku – motív ako signál kontextu

Anikó Dušíková

**DUŠÍKOVÁ, A.: Kalinčiak in Hungary – a Motif as a Context Signal
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 67, 2020, No. 2, p. 105 – 114**

**Key words: Slovak literary
Romanticism, Hungarian literary
Romanticism, interliterary dialogue,
the literary motif of wilt, the literary
motif of blood revenge, almanac
Aurora, Ján Kalinčiak (1822 – 1877),
Mihály Vörösmarty (1800 – 1855)**

Reconfiguration of Slovak Romanticism, its openness towards the model of literature and art as it was formulated by German philosopher Friedrich Schlegel (1772 – 1829) in the early 19th century, and the unambiguous position of the prose writer Ján Kalinčiak (1822 – 1871) as an author of Romanticism together form space which can be interrelated on the basis of common aesthetic principles to the characteristic features of the works written by authors of Hungarian literary Romanticism of the Schlegelian type. This provides space for research into the particularities of the (assumed) interliterary/interlinguistic dialogue. It shows that despite the isolationist form of the foreign-language public spaces of cultures and literatures in Hungary in the 1830s and 1840s the way Ján Kalinčiak and Mihály Vörösmarty handled two selected motifs (wilt and blood revenge) in their texts can be interpreted as a manifestation of the ongoing yet no longer visible process of exchanging information. Also, they can be seen as another proof of the fact that the particularities of the Schlegelian model of Romanticism had a noticeable influence on forming Slovak literature at that time.

**Kľúčové slová: slovenský literárny
romantizmus, maďarský literárny
romantizmus, medziliterárny dialóg,
literárny motív vädnutia, literárny
motív krvnej pomsty, almanach
Aurora, Ján Kalinčiak (1822 – 1877),
Mihály Vörösmarty (1800 – 1855)**

Traduje sa, že próza Jána Kalinčiaka *Bratova ruka* (1846) je „najkrvavejšia povest v štúrovskej próze“.¹ „Ani Kalinčiak, ani nikto z jeho rovesníkov nepovedal, ako sa motívy *Bratovej ruky* dostali do našej literatúry,“ píše Andrej Mráz, autor prvej monografie o Jánovi Kalinčiakovi z roku 1936.² Aj Július Noge v roku 1969 zvyrazňuje akési tajomno, ktoré obostiera pozadie tejto historicko-dobrodružnej novely.³ I on cituje A. Mráza, a tak potvrdzuje platnosť jeho konštatovania o neobvyklom motíve krvnej pomsty. Aspektom tajomstva pri analýze tohto textu sa zaoberá aj Tomáš Horváth, ktorý v próze identifikuje vplyvy gotického hrôzostrašného románu, ako „jedného z genealogických darcov dobrodružno-historickej romantickej prózy“.⁴

Ján Kalinčiak v otvorenom liste Jankovi Matuškoví uverejnenom pod názvom *Epilóg namiesto prológu k „Orave“* o svojej novele napísal:

„Keď som viac než pred štvrtstoročím napísal *Bratovu ruku*, tu ti nikam nebolo možné uverejniť povest len pre jedno jediné slovo ‚Tököli‘ (pozdšie nazývaný aj ‚tót királyom‘), pretože cenzor prešporský to dopustiť nechcel, aby sa meno toto len spomenulo. Štúr si nevedel dať rady, vytriel slovo ‚Tököli‘, napísal miesto neho ‚Tekvinský‘, a bolo všetko v poriadku.“⁵

Ide tu však o viac ako iba o spomienku na riešenie (s odstupom času už) banálneho problému s cenzorom.

Dôležitým aspektom uvedeného citátu je okrem dôrazu L. Štúra na publikovanie prózy aj odkaz na elegantný a privlastňujúci spôsob riešenia problému s menom Tököli. Pri preklade mena sa vychádzalo z významu prvých troch hlások: maďarské slovo „tök“ je slovenská „tekvica“. V „polyglotnej krajine“⁶ je Tököliho meno – a s ním spojené dejiny – signálom spoločného prežívania (minulosti) a spôsob jeho nahradenia je už aj signálom rozlíšenia (na základe jazyka utvárajúcich sa nových kolektívnych identít).

Spojenectvo J. Kalinčiaka s L. Štúrom nebolo bezkonfliktné. Jedným z dôvodov bolo, že modus operandi preferovaný J. Kalinčiakom sa neprekryval s limitmi, ktoré boli stanovené (primárne) L. Štúrom. Ako konštatuje René Bílik, základom ich konfliktu bola Kalinčiakova averzia „voči ideologicko-politickému pragmatizmu i voči funkcii literatúry ako jeho kľúčového nástroja“.⁷

Efemérnosť kanonizovanej predstavy o jednote Štúrovej školy je v súčasnosti už zrejme⁸ – predstavu exkluzívnej monolitnosti nahrádza koncepcia

1 MRÁZ, Andrej: *Ján Kalinčiak*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 208.

2 Tamže.

3 NOGE, Július: *Slovenská romantická próza*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1969, s. 409.

4 HORVÁTH, Tomáš: Kalinčiak, Ján: *Bratova ruka*. In: *Slovník diel slovenskej literatúry 19. storočia*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2009, s. 128.

5 KALINČIAK, Ján: *Epilóg namiesto prológu k „Orave“*. In: KALINČIAK, Ján: *Reštavrácia a iné*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2009, s. 454.

6 Tamže, s. 457.

7 BÍLIK, René: *Vzťah Ludovíta Štúra a Jána Kalinčiaka ako spor*. In: ZAJAC, Peter (ed.): *Štúr, štúrovci, romantici, obrodenci*. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV, 2016, s. 180.

8 Bližšie k téme ZAJAC, Peter (ed.): *Štúr, štúrovci, romantici, obrodenci*. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV, 2016; ZAJAC, Peter – SCHMARCOVÁ, Lubica (eds.): *Slovenský romantizmus. Synopticko-pulzačný model kultúrneho javu*. Brno: Host, 2019.

iniciovaná Oskárom Čepanom o vnútorne diferencovanom pluralitnom romantizme.⁹ Proces rekonfigurovania slovenského romantizmu – do kontextu výskumu zavádzajúci pojmy ako fragmentárnosť či romantická irónia a využívajúci už aj schlegelovskú koncepciu romantizmu – upriamuje pozornosť aj na myšlienku Štefana Launera o „predrevolučnej opcii maďarského jazyka ako spoločného uhorského komunikačného jazyka“,¹⁰ a tým aj na skutočnosť, že predstavy o podobe a obsahu novej, vytvárajúcej sa kolektívnej identity sa rôznili a že vyhraňovanie sa voči „cudziemu“ malo rôzne podoby.

Najširší dosah v šírení obsahov a tém nových identít mali dobové časopisy, ktoré boli voči sebe vyhranené už aj na základe (ich) jazyka. Konštatoval to už Rudolf Chmel, keď hovoril o vzájomnom izolacionizme a exkluzívnosti obsahu maďarských a slovenských časopisov v tridsiatych a štyridsiatych rokoch 19. storočia,¹¹ a potvrdzuje to aj aktuálny pohľad Józsefa Demmela na slovenskú, či – lepšie povedané – slovenské noviny čítajúcu verejnosť.¹²

Zároveň s procesom izolácie prebiehala tvorba základov budúcich (národných) kánonov, ktoré sú založené na princípe jazykovej exkluzívnosti.¹³ Na rozdiel od Jána Chalupku, ktorý bol o. i. učiteľom J. Kalinčiaka (a ten ho aj opakovane spomínal vo *Vlastnom životopise*) a ktorý napísal tak nemecký román, ako i maďarskú veselohru, u J. Kalinčiaka je intencia používania slovenčiny ako jediného jazyka tvorby už jednoznačná.

Otázkou však zostáva, do akej miery (a či vôbec) reagoval na už „cudzojazyčný“ kontext formujúceho sa maďarského literárneho kánonu, či sa maďarská literatúra mohla stať sprostredkovateľom, akými si zosilňovačom alebo priamo aj zdrojom niektorých motívov jeho tvorby.¹⁴ Hľadáme stopy recepcie, ktorá sa už nezaznamenávala, a ak aj áno, tak iba ako zovšeobecňujúce odmietnutie „inakosti“.

Dnes už vieme, aj na príklade spomenutého Jána Chalupku, že v danom priestore (z dnešnej perspektívy neviditeľnom) naďalej prebiehala komunikácia. Príkladom je aj názov kázne farára v prozaickom *Kocúrkové* „A reménység vas macskája“ z roku 1836, ktorý je zároveň aj citátom, odkazom na úvod veršovanej povesti *Kószeg*, ktorá bola uverejnená v literárnej prílohe periodika *Tudományos Gyűjtemény* v roku 1828.¹⁵

9 ZAJAC, Peter: Model slovenského romantizmu. In: Zajac – Schmarcová, Slovenský romantizmus. Synopticko-pulzačný model kultúrneho javu, c. d., s. 19 – 21.

10 Tamže, s. 41.

11 CHMEL, Rudolf: *Literárne vzťahy slovensko-maďarské. Dokumenty z 19. a zo začiatku 20. storočia*. Bratislava : Osveta, 1973, s. 56 – 57.

12 DEMMEL, József: Štúrovci a slovenská verejnosť. In: Zajac, Štúr, štúrovci, romantici, obrodenci, c. d., s. 107.

13 O predstave dejín národných literatúr budovaných na princípe výlučnosti bližšie ZAJAC, Peter: Národná a stredoeurópska literatúra ako súčasť stredoeurópskej kultúrnej pamäti. In: TUREČEK, Dalibor (ed.): *Národní literatura a komparatistika*. Brno : Host, 2009, s. 33 – 34.

14 O prívlastnení si prvkov širšieho kultúrneho kontextu bližšie KISS SZEMÁN, Róbert: Dílo Jána Kollára ve světle klasicistických a romantických tendencí uherských literatur neo-latinské a školní latinské proveniencie. In: *Bohemica litteraria*, roč. 20, 2017, č. 1, s. 45 – 46.

15 „A Remény vasmacskája / Dült Bendekucz és Ápád, / Várván a fajzat korára, / A kegyes Ég mi jót ád.“ (Zvýr. A. D.) Cit. podľa NÉMETH, József: *Kószeg*. In: *Koszorú, Szép-Literatúrai Ajándék a Tudományos Gyűjteményhez*. Pesten : Petrózai Trattner, 1828, s. 145. Viac k téme DUSÍK, Anikó: A romantika, a kánon és a sztereotípiák. In: MISAD, Katalin (ed.): *Nyelv, identitás, oktatás*. Bratislava : Združenie A. Molnára Szencziho, 2019, s. 23 – 32.

Noviny síce boli voči sebe vyhranené, ale akoby aj naďalej sa rátalo s tým, že čitatelia sa orientujú i v diani, ktoré sa zaznamenáva už v inom jazyku. Príkladom toho sú aj niektoré články v maďarskej tlači v roku 1841, ktoré reagujú na dve v Lipsku anonymne vydané diela: spis *Schreiben des Grafen Carl Zay* a román *Bendegucz, Gyula Kolompos und Pista Kurtaforint*. V elitnom časopise maďarského romantizmu *Athenaeum* vyšla séria článkov pod názvom *Csaplovics v lune* (Csaplovics a holdban).¹⁶ Podnetom na ich napísanie bola skutočnosť, že Ján Csaplovics/Čaplovič sa prihovára za variabilitu národných identít, ktoré však v jeho ponímaní neohrozovali jednotu štátu, teda Uhorska. V poslednej časti série autor odkazuje na *Schreiben* (spomína aj „Chalupchu“, ale iba v tom zmysle, že anonymný autor spisu by mal byť jeho žiak) a je zrejme, že počíta s čitateľom, ktorý vie, o čom je reč, ktorý disponuje potrebnými informáciami.¹⁷ V maďarských novinách *Századunk*, ktoré vychádzali v dnešnej Bratislave, vo vydaní zo 14. októbra 1841 v článku s (provokatívnym) názvom *Slovák nie je človek* (Tót nem ember), ktorý podľa poznámky redakcia prebrala z 241. čísla novín *Pesther Tageblatt* z toho istého roka, sa spomína *Bendegucz* a jeho nudný („unalmas“) autor,¹⁸ a takisto v tomto prípade môžeme predpokladať, že autor článku rátal s informovaným čitateľom.

J. Kalinčiak vedel síce po maďarsky, ale vo *Vlastnom životopise* sa akoby už programovo vyhradzoval voči tomuto jazyku: „šli sme do turčiansko-liptovskej akadémie toho času, do Gemera, aby sme sa i tej maďarskej reči **trochu** podučili“ (zvýt. A. D.).¹⁹ Potrebu odstupu zdôrazňuje tiež odvolaním sa na osud *Bendegucza* (od Jána Chalupku, pričom táto jeho poznámka svedčí aj o rozsahu poznania daného textu dobovými čitateľmi):

„U nás sa vôbec nazdávalo – ako je to podnes, že vychovanie dietok záleží vo formulkách; tak som sa obyčajne i Otčenáš v piatich rečiach modlieval: grécky, latinsky, nemecky, maďarsky a – slovensky. Bola to ale známosť reči taká, ako ju jeden z našich dobrých národovcov opisuje. Totižto Bendegucz opýtal sa pastiera ‚Ez a falu van Gemer?‘ Čo sa mu pritom stalo, je známo.“²⁰

Z obdobia štúdia na bratislavskom lýceu spomína J. Kalinčiak najmä na svojho učiteľa, bratislavského Nemca Tobiasa Gottfrieda Schröera (1791–1850), ktorý ho inšpiroval stať sa učiteľom, zdôrazňuje svoje mladické očarenie

16 Zrejma narážka na Čaplovičov text Ueber Ungarns Magyarisierung, ktorý bol publikovaný v prílohe novín Agramer Zeitung s názvom Luna, takisto z roku 1841.

17 KRAMARCSIK, Károly [Szatócs]: Csaplovics a holdban. In: *Athenaeum*, roč. 5, 1841, č. 6 [13. 7. 1841], s. 95.

18 HIRSCH, Zsigmond [Emőd]: „Tót nem ember.“ In: *Századunk*, roč. 4, 1841, č. 84, s. 656. Pôvodne publikované 10. októbra 1841 v novinách Pesther Tageblatt. Autora románu označuje slovami „der fade Schreiber des ‚Bendegucz‘“ (s. 1000) a k samotnému názvu článku sa vracia v záverečnej časti: „Es wäre lächerlich, von längst veralteten Sprüchen, die der Völkerhaß und Nationalabsonderung eingegeben, jetzt eine Anwendung zu machen, und es wird daher Niemanden einfallen, in unsern Tagen zu sagen: ‚die Slawen sind keine Menschen.‘“ Cit. podľa HIRSCH, Zsigmond [Emőd]: Tót nem ember! In: *Pesther Tageblatt*, roč. 3, 1841, č. 241 [10. 10. 1841], s. 1000–1001.

19 KALINČIAK, Ján: Vlastný životopis Jána Kalinčiaka. In: KALINČIAK, Ján: *Reštavrácia a iné*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2009, s. 411.

20 Tamže, s. 411.

poviedkami poľského spisovateľa Michała Czajkowského, ale aj vzájomné izolovanie sa študentov na národnostnom základe: „*maďarsky zmyšľajúca mládež so slovenskou, a naopak, nič nemala.*“²¹

Túto Kalinčiakovu spomienku potvrdzuje aj práca Sámuela Markusovszkého, v ktorej spracoval dejiny bratislavského evanjelického lýcea.²² S. Markusovszky však zdôrazňuje aj to, že učitelia lýcea zohrávali významnú úlohu vo vypracovaní nového učebného plánu evanjelických stredných škôl, ktorý bol v Bratislave zavedený už pred jeho oficiálnym schválením v júli 1841 v Uhrovci, teda už od školského roku 1840/41.²³ Jedným zo špecifik tohto učebného plánu bolo práve posilnenie pozície maďarského jazyka. Kým vyučovanie nemeckého jazyka a literatúry pre tých, ktorí o to prejavili záujem, bolo na bratislavskom lýceu doménou T. G. Schröera, vyučovanie maďarského jazyka a literatúry zabezpečoval Sándor Németh, ktorý na škole súčasne viedol maďarský študentský spolok.²⁴ Pobyt J. Kalinčiaka na lýceu bol teda nielen v znamení T. G. Schröera (a samozrejme najmä L. Štúra) a jeho vplyvu, ale zároveň aj v znamení intenzívneho upriamania pozornosti na maďarský jazyk a literatúru, a to v rámci všeobecných študijných povinností.

Bratislavská Lyceálna knižnica disponuje exemplárom Némethovej učebnice – cvičebnice pre používanie jazyka a nácvik recitátorských zručností pre študujúcu mládež z roku 1842.²⁵ Na jej základe si môžeme utvoriť obraz, ktorí autori boli preferovaní. Výber urobený S. Némethom môžeme aj z dnešného pohľadu považovať za reprezentatívny. Do učebnice zaradil ukážky z diel takých autorov, ktorí sa (až na niekoľko výnimiek, ako napr. Alajos Szentmiklóssy, József Márton, Emil Buczy) stali súčasťou maďarského (národného) kánonu. Pozoruhodná je však tiež miera zastúpenia „modernej“ literatúry, ktorú reprezentuje najmä Károly Kisfaludy, zakladateľ almanachu *Aurora* (1822 – 1837), reprezentatívneho fóra nástupu maďarského literárneho romantizmu. Jeho dominantne schlegelovský charakter reflektuje aj časopis *Athenaeum* založený Kisfaludyho žiakmi a nasledovníkmi v roku 1837, pričom jeho názov je jednoznačným odkazom na berlínsky časopis bratov Schlegelovcov z konca 18. storočia. S. Németh do učebnice zaradil ukážky z Kisfaludyho lyrickej, epickej i dramatickej tvorby, a priradil k nim tiež viaceré ukážky z tvorby najvýznamnejšieho autora jeho školy, Mihálya Vörösmartyho.

Medzi zdrojmi textov svojej učebnice uvádza S. Németh aj „známu príručku“ Ferenc Toldyho,²⁶ teoretika, generačného druhu a spolupracovníka Mihálya

21 Tamže, s. 414.

22 MARKUSOVSZKY, Sámuel: *A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum története*. Pozsony: Wigand F. K. Könyvnyomdája, 1896, s. 457.

23 Markusovszky, c. d., s. 448. Informáciu S. Markusovszkého spresňuje a dopĺňa A. Mészáros, pričom podstatu tvrdenia, že na bratislavskom lýceu bola maďarčina prítomná už pred rokom 1842, ostáva zachovaná. Cit. podľa MÉSZÁROS, András: *A magyar nyelv és irodalom oktatása a Pozsonyi Királyi Akadémián és a Pozsonyi Evangélikus Líceumban a XIX. században*. In: MÉSZÁROS, András: *Mozgó halhatatlanság*. Bratislava: Kalligram, 2006, s. 52 – 53.

24 Markusovszky, c. d., s. 450; Mészáros, c. d., s. 53 – 54.

25 NÉMETH, Sándor: *Magyar Chrestomathia vagy Jeles magyar írók némely válogatott darabjai*. Pozsonyban: Schmid Antal betűivel, 1842.

26 Vzhľadom na časové súvislosti ide – s najväčšou pravdepodobnosťou – o dvojväzkové vydanie *Handbuch der ungrischen Poesie* (1828), ktoré obsahuje iba diela maďarsky píšucich autorov a v prílohe aj preklady diel vbraných autorov do nemeckého jazyka (medzi inými tiež texty Kisfaludyho a Vörösmartyho). Cit. podľa TOLDY, Franz (Hrsg.): *Handbuch der ungrischen Poesie*. Pesth – Wien: G. Kilian und K. Gerold, 1828. K tomuto záveru dospel aj A. Mészáros. Bližšie Mészáros, c. d., s. 53.

110 Vörösmartyho (a Károlya Kisfaludyho). Spolu s Józsefom Bajzom tvorili skupinu („a triász“), ktorá po smrti K. Kisfaludyho (v roku 1830) v tridsiatych a štyridsiatych rokoch 19. storočia určovala charakter maďarskej literatúry a literárneho života. (Do učebnice je samozrejme zaradená aj jedna báseň Józsefa Bajzu.)²⁷

V závere predslavu sa S. Németh prihovára študentom, pričom „inojazyčným“ zdôrazňuje, aby texty zaradené do učebnice nielen čítali, ale aby ich aj prekladali, a až potom sa ich učili predniesť, lebo pochopenie významu je zdrojom ľahkosti prednesu.²⁸

V zozname autorov chrestomatie nájdeme aj Miklósa Jósiku, aj keď nie ako autora populárnych historických románov. S. Németh uvádza iba jeho tri krátke texty o smelosti, o veku a o nežnosti.²⁹

M. Jósika je autorom, ktorého J. Kalinčiak spomína aj vo svojom životopise (jeho meno uvádza v podobe Józsika), keď konštatuje, že nechcel „ani angličtovať ako Józsika, ani francúzovať ako Jókay“.³⁰ Ak sa pokúsime o interpretáciu tejto poznámky a očistíme ju od „národnostného“ nánosu, môžeme ju chápať aj ako gesto odmietnutia západoeurópskych podôb romantizmu, konkrétne anglickej (Walter Scott) a francúzskej (Victor Hugo). Otvorenou by však ostala otázka vzťahu k nemeckej, (rano)romantickej schlegelovskej podobe (ktorú reprezentovali aj do Némethovej chrestomatie zaradené texty K. Kisfaludyho a M. Vörösmartyho).

Čítanie a interpretovanie J. Kalinčiaka ako autora romantizmu však malo svoju vážnu trhlinu najmä v kanonizovanej podobe čítania jeho *Reštavrácie* ako realistickej prózy, čím sa pozornosť hodnotenia jeho tvorby presúvala na prvky prekonávania romantizmu. Ako konštatoval Andrej Mráz: „Kalinčiak je zakladateľom slovenského realizmu v próze.“³¹

Rekonfigurácia slovenského romantizmu, jeho otvorenie smerom aj k schlegelovskému modelu literatúry a umenia, a jednoznačné (bezvýhradné) ukotvenie J. Kalinčiaka ako autora romantizmu,³² zdôraznením o. i. aj romantickej irónie ako stavebného prvku jeho tvorby,³³ spoluvytvárajú priestor, ktorý – na základe spoločných (estetických) princípov tvorby – už môžeme usúvzťažniť s obsahom diskurzu prvej generácie maďarského romantizmu schlegelovského typu.³⁴

Cieľom nižšie uvedených príkladov nie je násilné hľadanie intertextuálnych kontaktov medzi dielami J. Kalinčiaka a textami maďarskej literatúry. Ide o pokus „prečítať“ dva motívy, prítomné aj v Kalinčiakovej tvorbe, cez prizmu dvoch široko diskutovaných a významných textov Mihálya Vörösmartyho, ikonického autora maďarského romantizmu, ktoré boli prvýkrát uverejnené v almanachu *Aurora*.

27 Pod názvom *A Hazafi* (Vlastenec). Bližšie Németh, c. d., s. 72.

28 Németh, c. d.

29 Németh, c. d., s. 19 – 23.

30 KALINČIAK, Ján: Vlastný životopis Jána Kalinčiaka. In: Kalinčiak, Reštavrácia a iné, c. d., s. 416.

31 Mráz, c. d., s. 194.

32 R. Bílik začleňuje do korpusu textov romantizmu už aj Reštavráciu. Bližšie BÍLIK, René: Slovenská romantická próza. In: Zajac – Schmarcová, Slovenský romantizmus. Synopticko-pulzačný model kultúrneho javu, c. d., s. 286 – 289.

33 Tamže, s. 282 – 289. K téme tiež BÍLIK, René: Skeptický ironik. In: Kalinčiak, Reštavrácia a iné, c. d., s. 521 – 549.

34 Bližšie HORVÁTH, Károly: *A romantika értékrendszere*. Budapest: Balassi Kiadó, 1997.

Reflexia prvého špecifického motívu – vädnutie ženy/kvetiny – sa spája s hypotézou, že pre dobového (slovenského) čitateľa mohla byť prítomnosť motívu (a najmä spôsob jeho spracovania a prezentácie) chápaná aj ako forma (už neverejného) dialógu. Druhý motív – krvná pomsta, ktorý staršia slovenská literárna historiografia pociťovala ako „cudzí“, keďže jeho pôvod ostal neobjasnený, zas možno v novej interpretácii identifikovať v podstate ako „domáci“ prvok.

Motív vädnutia, vegetatívna ženskosť,³⁵ je vyjadrením prepojenia ženy/kvetu a prírody, ich splynutia v cyklicky pulzujúcej slučke bezčasovosti, ktorá si vždy žiada svoj (konajúci) mužský protipól. Goetheho Otilie z románu *Spriaznení volbou* (Die Wahlverwandtschaften, 1809) – (predpokladaný) predobraz Vörösmartyho Ilonky z epickej básne *Krásna Ilonka* (Szép Ilonka, prvýkrát uverejnená v almanachu *Aurora* na rok 1834) – sa pre lásku, ktorej sa nevie vzdať, trestá tým, že prestane hovoriť a jesť. Väдне, kým neväдне – chradne a umiera. Nie cudzím zavinením, nie na chorobu.³⁶

Autori maďarského romantizmu siahli po motíve ženského vädnutia niekoľkokrát, v maďarskej literatúre sa však objavil už skôr, najvýraznejšie vo wertheriáde Józsefa Kármána *Pozostalosť po Fanni* (Fanni hagyományai, 1794).³⁷ Romantici si ho osvojili, avšak spojenie s J. W. Goethem pretrvávalo.³⁸ Príkladom toho je aj román Józsefa Bajzu *Ottília*, príbeh nešťastnej lásky, ktorý vyšiel v roku 1832. Napriek tomu, že protagonistka – bledá a chorľavá – aj tu umiera pre spoločenské prekážky, ktoré neumožnia naplnenie citového vzťahu, motív vegetatívnej ženskosti je dominantnejší/čitateľnejší v opise osudu jej matky, ktorá „nemo“ trpí, premožená tajným smútkom „uväдне“ v šiestom roku manželstva a na jej hrob padá jesenné lístie.³⁹ Najznámejším textom, ktorý sa zapísal do kánonu maďarskej literatúry, je však práve epická báseň Mihálya Vörösmartyho *Krásna Ilonka*. Jej protagonistkou je Ilonka, krásny kvet hôr a lesov, zamilovaná do poľovníka. Zistenie, že jej milý je sám kráľ (Matyáš/Matej Korvín), vytvorí pre Ilonku neprekonateľnú prekážku vzťahu. Svoj údel znáša nemo, vracia sa so svojim starým

35 Bližšie ZHANG, Chunjie: Reading Goethe's Elective Affinities (Die Wahlverwandtschaften) through Cao Xuequin's The Story of the Stone (Hong Lou Meng): Immanent Divinity, Vegetative Femininity, and the Mood of Transience. In: BEEBEE, Thomas Oliver (ed.): *German Literature as World Literature*. New York – London: Bloomsbury Academic, 2016, s. 30 – 34.

36 K obrazu mŕtvej Otilie pripája Goethe obraz spustnutých (akoby už zimných) záhrad – všetka ich nádhera zdobí kaplnku, miesto posledného odpočinku Otilie: „man setzte ihr einen Kranz von Asterblumen auf das Haupt, die wie traurige Gestirne ahnungswoll glänzten. Die Bahre, die Kirche, die Kapelle zu schmücken, wurden alle Gärten ihres Schmucks beraubt. Sie lagen verödet als wenn bereits der Winter alle Freude aus den Beeten vegetilgt hätte.“ Cit. podľa GOETHE, Johann Wolfgang: *Werke*. Jubiléumsausgabe. Dritter Band. Herausgegeben von Albrecht Schöne und Waltraud Wiethölter. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1998, s. 618.

37 Román bol prvýkrát publikovaný v roku 1794, v Kármánovom časopise *Uránia*. Do širšieho povedomia sa dostal vďaka prvému knižnému vydaniu, ktoré pripravil Ferenc Toldy začiatkom štyridsiatych rokov 19. storočia (Pest: Hartleben, 1843).

38 Vnímanie/čítanie Goetheho „romantickou optikou“ je prítomné aj v českej literatúre (u F. Čelakovského), aj v slovenskej (u J. Kollára). Bližšie TUREČEK, Dalibor: Čelakovského „Toman a lesná panna“ jako uzlový bod. In: TUREČEK, Dalibor (ed.): *České literární romantično*. Brno: Host, 2012, s. 219 – 220. K téme tiež Kiss Szemán, c. d., s. 41.

39 BAJZA, József: Otilia. In: BAJZA, József: *Összegyűjtött munkái. I. kötet*. Pest: Emich Gusztáv, 1851, s. 217.

112 otcom do ich domu v hlbokých lesoch pohoria Vértes, kde prvý raz stretla (svojho) poľovníka – a vädne až uvädne.⁴⁰

Otázkou, ktorá tvorí neoddeliteľnú súčasť diskurzu v maďarskej literatúre, je, či sa poľovník zmocnil svojej koristi aj tým najelementárnejším spôsobom, teda či si privlastnil takisto jej telo. Spojenie lovu s láskou je topos, ktorý je v literatúre prítomný už od čias antiky a lov – ako typicky mužská činnosť – prináša satisfakciu len dokonaním činu, teda ulovením, privlastnením si koristi, pripomína napr. Gábor Vaderna.⁴¹

J. Kalinčiak je v tomto smere jednoznačný. Príbeh Katinky Červeňovej z poviedky *Knieža liptovské* (1852) síce môžeme čítať aj ako variant Vörösmartyho textu, ale na rozdiel od Vörösmartyho nemáme u J. Kalinčiaka pochybnosti o charaktere vzťahu kráľa a Katinky – porodí mu syna. Avšak rovnako ako Vörösmartyho Ilonka, ani Kalinčiakova Katinka nedisponuje silou, ktorá by jej umožnila mať svoj hlas. Hovorí za ňu jej otec. Je to on, kto odmietne ponuku poľovníka v zelenom kabáte, keď sa ponúkne, „že sa kráľovsky o narodené dieťa starať bude“.⁴² Takisto u Vörösmartyho je to muž, starý otec Ilonky, kto prehovorí a kto navrhne ich návrat do hôr. Kalinčiakova „*biedna Katinka*“, ktorá márne čaká na opätovný príchod kráľa, podobne ako Ilonka, vädne, vädne až uvädne.⁴³

Motív krvnej pomsty, ktorý dominuje v Kalinčiakovej „povesti“ *Bratova ruka*, určuje charakter deja aj vo Vörösmartyho epickej básni *Dva susedné hrady* (*A két szomszédvár*, 1832).⁴⁴ Ide o príbeh nelútostnej a krvavej pomsty Tihaméra Sámsona na rodine Káldorovcov, ktorej členovia mu podlo zabili otca aj bratov. Spoločnou vlastnosťou týchto dvoch textov je nielen dôslednosť a až zarážajúca krutosť fyzickej podoby pomsty, ale aj jej sebazničujúca povaha. Mikuláš Badánsky a Tihamér Sámson dosiahnu vytýčený cieľ, obeťou ich pomsty sa však stanú takisto ženské protagonistky, objekty ich túžob, ktoré sú v príbehoch prítomné ako možnosť iného života. Iluzórnosť tejto predstavy sa manifestuje aj u M. Vörösmartyho, aj u J. Kalinčiaka. Odhalenie pravdy totiž prináša smrť rovnako pre Anuľku ako pre Enikő. Tihamér sa stáva štvancom vlastného svedomia a vidiny, v ktorej noc čo noc stretáva krásnu Enikő, ktorá pred jeho očami opakovane vädne a umiera,⁴⁵ a Mikuláš Badánsky prijíma smrť z rúk kata ako spôsob vyrovnania sa s vlastnou bolesťou za zabitie svojej ženy.

Hoci Tomáš Horváth konštatuje, že „*Bratova ruka*“ prináša do vývinu slovenskej prózy model romantickej dobrodružno-historickej prózy nie pomocou prekladu diela z cudzojazyčnej literatúry, ale cez kultúrny transfer (napísaním pôvodného domáceho diela v istom žánrovom kóde, literárne využívanom

40 „Szép Ilonka némán és merőn áll“; „Jobb nekünk a Vértes vadonában“; „Szép Ilonka hervadt sír felé; /Hervadása liliumhullás volt;/ Ártatlanság képe, s bánaté.“ Cit. podľa VÖRÖSMARTY, Mihály: Szép Ilonka. In: *Aurora* (Pesten : Kilián György), roč. 13, 1834, s. 184, 185. Dostupné na: <http://real-j.mtak.hu/id/eprint/7317>

41 VADERNA, Gábor: Mátyás király szerelmes (Vörösmarty Mihály: Szép Ilonka). In: *2000: irodalmi és társadalmi havi lap*, roč. 31, 2019, č. 3, s. 62 – 63.

42 KALINČIAK, Ján [KALINČÁK, Ján]: *Knieža liptovské*. Praha : L. Mazáč, 1928, s. 154.

43 Tamže, s. 156.

44 Prvýkrát uverejnená v almanachu *Aurora* na rok 1832.

45 „És gyönyörűn Enikő jött, hogy hervadjon előtte.“ Cit. podľa VÖRÖSMARTY, Mihály: *A két szomszédvár*. In: *Aurora* (Pesten : Trattner és Károlyi), roč. 11, 1832, s. 314. Dostupné na: <http://real-j.mtak.hu/id/eprint/7315>

inonárodnými literatúrami“⁴⁶ ukazuje sa, že zdrojom Kalinčiakom tematizovaného motívu krvnej pomsty môžu byť súbežne aj isté medziliterárne konexie s maďarskou literatúrou.

Oskár Čepan prízvukuje, že každé obdobie, literárny smer má charakteristické motívy, „ktoré sú prostredníctvom širších vzťahových plánov spojené so základnými formálno-významovými momentmi“.⁴⁷ Na základe vyššie uvedených príkladov môžeme konštatovať, že sledované texty vstupujú do vzťahov, ktoré sa síce nedeklarujú, sú však signálom spoločného – a vzájomne rozpoznateľného – základu estetických princípov tvorby ich autorov, sú náznakom pretrvávajúceho prežívania (zdieľania) spoločného priestoru, a to nielen geografického.

Pramene

- BAJZA, József: Ottília. In: BAJZA: *Összegyűjtött munkái. I. kötet*. Pest: Emich Gusztáv, 1851, s. 213 – 263.
- HIRSCH, Zsigmond [Emőd]: Tót nem ember! In: *Pesther Tageblatt*, roč. 3, 1841, č. 241 [10. 10. 1841], s. 1000 – 1001.
- HIRSCH, Zsigmond [Emőd]: „Tót nem ember“. In: *Századunk*, roč. 4, 1841, č. 84, s. 655 – 656.
- GOETHE, Johann Wolfgang: Die Wahlverwandschaften. In: GOETHE, Johann Wolfgang: *Werke*. Jubiléumsausgabe. Dritter Band. Herausgegeben von Albrecht Schöne und Waltraud Wiethölter. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1998, s. 405 – 623.
- CHALUPKA, Ján [CHALAUPKA, Jan]: Z Kocourkova. In: *Hronka*, roč. 2, 1836, s. 84 – 89.
- KALINČIAK, Ján: Bratova ruka. In: KALINČIAK, Ján: *Pút' lásky*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1963, s. 161 – 203.
- KALINČIAK, Ján [KALINČÁK, Ján]: *Knieža líptovské*. Praha: Leopold Mazáč, 1928.
- KALINČIAK, Ján: *Reštavrácia a iné*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2009.
- KRAMARCSIK, Károly [Szatócs]: Csaplovics a holdban. In: *Athenaeum*, roč. 5, 1841, č. 6 [13. 7. 1841], s. 93 – 95.
- NÉMETH, József: Kőszeg. Rege a magyar előidőiből. In: *Koszorú. Szép-Literatúrai Ajándék a Tudományos Gyűjteményhez*. Pesten: Petrózai Trattner, 1828, s. 145 – 160.
- NÉMETH, Sándor: *Magyar Chrestomathia*. Pozsonyban: Schmid Antal betűivel, 1842.
- VÖRÖSMARTY, Mihály: A két szomszédvár. In: *Aurora*. Pesten: Trattner és Károlyi, roč. 11, 1832, s. 245 – 315. Dostupné na: <http://real-j.mtak.hu/id/eprint/7315>
- VÖRÖSMARTY, Mihály: Szép Ilonka. In: *Aurora*. Pesten: Kilián György, roč. 13, 1834, s. 179 – 185. Dostupné na: <http://real-j.mtak.hu/id/eprint/7317>
- VADERNA, Gábor: Mátyás király szerelme. (Vörösmarty Mihály: Szép Ilonka). In: *2000: irodalmi és társadalmi havi lap*, roč. 31, 2019, č. 3, s. 61 – 79.

46 Horváth, c. d., s. 130.

47 ČEPAN, Oskár: K typológii literárnych smerov. In: ČEPAN, Oskár: *Literárnoteoretické state. Výber z diela Oskára Čepana. Zväzok IV*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2003, s. 86.

- BÍLIK, René: Skeptický ironik. In: KALINČIAK, Ján: *Reštavrícia a iné*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2009, s. 521 – 549.
- BÍLIK, René: Slovenská romantická próza. In: ZAJAC, Peter – SCHMARCOVÁ, Ľubica (eds.): *Slovenský romantizmus. Synopticko-pulzačný model kultúrneho javu*. Brno : Host, 2019, s. 264 – 289.
- BÍLIK, René: Vzťah Ľudovíta Štúra a Jána Kalinčiaka ako spor. In: ZAJAC, Peter (ed.): *Štúr, štúrovci, romantici, obrodenci*. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2016, s. 173 – 187.
- ČEPAN, Oskár: K typológii literárnych smerov. In: ČEPAN, Oskár: *Literárnoteoretické state. Výber z diela Oskára Čepana. Zväzok IV*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2003, s. 86 – 100.
- DEMMEĽ, József: Štúrovci a slovenská verejnosť. In: ZAJAC, Peter (ed.): *Štúr, štúrovci, romantici, obrodenci*. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2016, s. 97 – 118.
- HORVÁTH, Károly: *A romantika értérendszerere*. Budapest : Balassi Kiadó, 1997.
- HORVÁTH, Tomáš: Kalinčiak, Ján: Bratova ruka. In: *Slovník diel slovenskej literatúry 19. storočia*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2009, s. 126 – 131.
- CHMEL, Rudolf: *Literárne vzťahy slovensko-maďarské. Dokumenty z 19. a zo začiatku 20. storočia*. Bratislava : Osveta, 1973.
- KISS SZEMÁN, Róbert: Dílo Jána Kollára ve světle klasicistických a romantických tendencí uherských literatur neo-latinské a školní latinské proveniencie. In: *Bohemica litteraria*, roč. 20, 2017, č. 1, s. 27 – 53.
- NOGE, Július: *Slovenská romantická próza*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1969.
- MARKUSOVSKÝ, Sámuel: *A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum története*. Pozsony : Wigand F. K. Könyvnyomdájja, 1896.
- MÉSZÁROS, András: A magyar nyelv és irodalom oktatása a Pozsonyi Királyi Akadémián és a Pozsonyi Evangélikus Líceumban a XIX. században. In: MÉSZÁROS, András: *Mozgó halhatatlanság*. Bratislava : Kalligram, 2006, s. 41 – 64.
- MRÁZ, Andrej: *Ján Kalinčiak*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1936.
- TUREČEK, Dalibor: Čelakovského „Toman a lesní panna“ jako uzlový bod. In: TUREČEK, Dalibor (ed.): *České literární romantično*. Brno : Host, 2012, s. 218 – 229.
- ZAJAC, Peter: Národná a stredoeurópska literatúra ako súčasť stredoeurópskej kultúrnej pamäti. In: TUREČEK, Dalibor (ed.): *Národní literatura a komparatistika*. Brno : Host, 2009, s. 33 – 47.
- ZAJAC, Peter – SCHMARCOVÁ, Ľubica (eds.): *Slovenský romantizmus. Synopticko-pulzačný model kultúrneho javu*. Brno : Host, 2019.
- ZAJAC, Peter (ed.): *Štúr, štúrovci, romantici, obrodenci*. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2016.
- ZHANG, Chunjie: Reading Goethe's Elective Affinities (Die Wahlverwandschaften) through Cao Xuequin's The Story of the Stone (Hong Lou Meng): Immanent Divinity, Vegetative Femininity, and the Mood of Transcience. In: BEEBEE, Thomas Oliver (ed.): *German Literature as World Literature*. New York – London : Bloomsbury Academic, 2016, s. 25 – 42.

PhDr. Anikó Dušiková, PhD.
**Katedra maďarského jazyka
a literatúry**
**Filozofická fakulta Univerzity
Komenského**
Gondova 2
811 09 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: aniko.dusikova@uniba.sk